

РЕГІОНАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МОНІТОРИНГ: ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

А. В. Кулик,

к. е. н., с. н. с., Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем НАНУ та МОНУ

У статті визначено сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку регіонального моніторингу в Україні. Визначено та обгрунтовано сутність, види, рівні, задачі, підходи та принципи регіонального соціально-економічного моніторингу.

The modern condition, problems and prospects of development of the regional monitoring in Ukraine are determined in this article. The essence, kinds, levels, tasks, approaches and principles of the regional social economic monitoring are defined and based.

ПОСТАНОВКА

ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Істотні зміни у політичній і економічній сферах, об'єктивна неоднорідність умов і факторів регіонального розвитку та значна різноманітність регіональних об'єктів, явищ і процесів, а також поглиблення регіональної диференціації та ускладнення регіональних проблем в Україні вимагають принципового удосконалення державної концепції регіональної політики та змін у організації регіонального управління відповідно до об'єктивних знань про діяльність регіональних соціально-економічних систем. Необхідність удосконалення системи регіональної політики та управління ставить більш високі вимоги до інформаційно-аналітичного забезпечення розробки та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення стабільного і збалансованого на всіх рівнях. Одним із таких інструментаріїв є регіональний соціально-економічний моніторинг (РСЕМ).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

В Україні відомо широке коло робіт, в яких представлені різні напрями регіональних досліджень, пов'язаних із РСЕМ, проте частка робіт, присвячених РСЕМ, дуже низька.

РСЕМ часто пов'язують із окремими напрямками регіональних досліджень, здебільшого соціально-економічним розвитком регіонів (СЕРР). Однією з перших спроб оцінити в умовах незалежної України СЕРР була робота під керівництвом Поповкіна В.А. [1]. Після цього публікується ряд робіт з даного напрямку досліджень, зокрема Г.В. Балабанова, В.В. Вишневського, Т.С. Максимової, А.А. Тарангул, В.С. Коломийчук, З.В. Герасимчук, І.М. Вахович та ін. З 2000 року в Інституті регіональних досліджень НАНУ видається періодичне видання "Регіони України. Економіко-статистичні порівняння", в якому серед багатьох робіт, пов'язаних із РСЕМ, найбільш значимою є "Інтегральна оцінка та порівняння соціально-економічного стану регіонів" [3], присвячена розробці синтетичного показника СЕРР обласного рівня. Часто моніторинг СЕРР ототожнюють з РСЕМ [2; 4]. На офіційному рівні Адміністрацією Президента України запроваджений "Моніторинг макроекономічного та регіонального розвитку України", а Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України (2002 р.) інформаційне видання "Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України" [4], в яких наводяться основні показники регіонів обласного рівня. Дані видання не стали регулярними. У Львові розроблено прототип комп'ютерної підтримки розрахунків показників соціально-економічного розвитку району, яку автори називають соці-

ально-економічним моніторингом [8]. Розглядаються питання її адаптації та розвитку на рівні області й міста [10; 9]. СЕРР є надзвичайно важливим, але не єдиним проявом регіональної об'єктивної дійсності.

Багато розробок, пов'язаних із РСЕМ, стосуються аналізу й оцінки окремих проявів, аспектів, явищ та процесів регіональної дійсності, наприклад сталого розвитку, окремих аспектів регіонального розвитку та потенціалу, а також різних їх видів; регіональної безпеки та її загроз; регіональної напруги; проблемних територій; регіональних проблемних ситуацій; депресивності територій; рейтингу інвестиційної привабливості регіонів; самодостатності регіонів; рівня та якості життя, людського розвитку, регіональної структури, спеціалізації, розміщення та інших. Проте будь-які прояви, аспекти, явища і процеси, або їх набори, представляють лише окремі складові регіональної дійсності, яка за своєю сутністю є системною і вимагає відповідного підходу до дослідження.

Вагомий внесок у розвиток РСЕМ України вніс В.Б. Артеменко, який опублікував широке коло робіт присвячених РСЕМ [6—9], а також проблемам оцінки соціально-економічного стану і розвитку регіонів та якості життя в них.

Комплексний підхід до математичного і геоінформаційного забезпечення представлено у роботах А.В. Саричевої [11; 12], які є найбільш цілісним і системним серед відомих розробок із проблем РСЕМ.

Незважаючи на активний розвиток регіонального аналізу і РСЕМ в Україні даний напрям залишається найменш розвинутим в системі регіональних досліджень. Україна відстає за рівнем розвитку теорії та методології регіонального аналізу та РСЕМ від Росії та країн ЄС.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даної статті є визначення сучасного стану, проблем та перспектив РСЕМ, а також його сутності, видів, рівнів, задач, підходів і принципів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ОБГРУНТУВАННЯ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В Україні відсутня цілісна концепція РСЕМ, яка б ґрунтувалась на об'єктивних знаннях про регіональну дійсність та в повній мірі задовольняла потреби регіональної політики й управління. Невизначеними та неузгодженими залишаються основні категорії, функції, принципи та підходи РСЕМ. Залишаються нереалізованими системний і комплексний підхід: РСЕМ традиційно розглядається як статистична

система і основний акцент робиться на методиці формування системи показників (індикаторів), а аналітична функція обмежується елементарним аналізом даних; не забезпечується достатній рівень заглиблення у пізнання сутності регіональної дійсності, багатогранність і системність її представлення. Це зумовлено рядом причин, які гальмують розвиток РСЕМ, основними з яких є: об'єктивна складність регіональних систем (РС), що зумовлює необхідність розробки способів і засобів пізнання надзвичайно великої кількості різних за якістю явищ і процесів, та їх проявів та різних рівнях; недостатній розвиток теорії та методології регіональних досліджень; недостатній розвиток регіональної статистики; недооцінка ролі регіональної політики у забезпеченні стабільного розвитку держави; недостатня підтримка розробок щодо РСЕМ на рівні державної та регіональної влади.

Зважаючи на сучасний стан та проблеми розвитку РСЕМ, необхідно: створити цілісну концепцію РСЕМ на основі об'єктивних знань про регіональну дійсність і системну сутність РС; на основі системного підходу визначити й обґрунтувати методологічні та методичні основи РСЕМ, розробити комплекс спеціальних методів і моделей для багатогранного і глибокого аналізу різних аспектів й ознак регіональної ситуації; розробити універсальну систему параметрів регіональної ситуації і типових регіональних проблем, а також систему показників, здатну об'єктивно відображати регіональні явища і процеси, а також в режимі упередження більш-менш стійко випереджувати хід регіональних процесів і орієнтованої на прогнозування тенденцій їх розвитку шляхом спостереження за динамікою показників цієї системи; розробити об'єктивне, достовірне статистичне забезпечення моніторингу, для чого на основі інвентаризації галузевих і проблемно-системних баз даних, визначити й обґрунтувати напрями удосконалення системи регіональної статистики; визначити й обґрунтувати фінансові і правові умови створення РСЕМ; забезпечити можливість своєчасного одержання актуальної інформації про стан, тенденції розвитку регіональних об'єктів, явищ і процесів за винятком конфіденційної та таємної; на основі прогресивних інформаційно-аналітичних технологій забезпечити визначення базових пріоритетів і побудову альтернативних сценаріїв для обґрунтування та втілення дієвих стратегій і програм сталого розвитку РС.

Ключовим у визначенні сутності РСЕМ є поняття "моніторинг". У науковій літературі відсутнє однозначне трактування даного поняття. Більшість визначень складаються із чотирьох частин, в яких послідовно визначають яким є моніторинг — це "щось" спеціально організоване [13, 276; 14, 6; 12, 3;

11, 4—23] або цільове [12, 3; 11, 4—23], постійне [15, 7] або постійно діюче [16, 45], неперервне [12, 3; 11, 4—23], систематичне [13, с. 276; 14, с. 6]; що він собою являє — спостереження [15, 7; 13, 276; 14, 6], інформаційно-аналітичну систему спостережень [16, 45], комплекс засобів оперативного відстеження та аналізу [17, 46], спостереження, оцінювання і прогнозування [15, 9], спостереження і прогнозування [6] (короткострокове прогнозування [12, 3; 11, 423]); по відношенню до чого здійснюється — стану [13, 276; 14, 6] або змін у стані [17, 46] деяких об'єктів, процесів або систем [15, 7], динаміки показників [16, 45], стану відповідного середовища [15, 9], ходу [12, 3; 11, 4—23] або розвитку [7; 14, 7] найважливіших процесів [12, 3; 11, 4, 23; 7; 14, 7]; для чого здійснюється — з метою встановлення відповідності очікуваному результату [15, 7], аналізу найважливіших процесів, ідентифікації і виявлення кола факторів, що регулюються для підготовки і прийняття рішень [12, 3; 11, 4—23], контролю і подальшого вживання заходів [15, 7]. Дві перші складові визначень складають загальне поняття моніторингу, зокрема його функції, дві останні — його об'єкт, предмет і цільове призначення. Саме в уточненні останніх полягає специфікація понять моніторингу, в тому числі РСЕМ.

У літературі виділяють три варіанти концепції соціально-економічного моніторингу [11, 7]: інструментальна — моніторинг виділяється серед інших систем обробки інформації засобами і методами; цільова — моніторинг визначається як проблемно-орієнтована система, що перекриває певну сферу інформаційних потреб економіста-дослідника або практика; інтеграційна — він трактується як результат перегрупування традиційних інформаційно-управлінських функцій, що об'єднують елементи соціально-економічної статистики, економічного аналізу і прогнозування. На сучасному етапі особливого значення набуває третій варіант, який дозволяє створити умови проблемного і методологічного розвитку моніторингу та здатність рішення актуальних задач управління.

Традиційно об'єктом регіонального моніторингу визначають регіони або регіональні об'єкти різного рівня. Зважаючи на системну сутність регіонів, об'єктом РСЕМ визначаємо регіональні соціально-економічні системи (РСЕС) різного рівня, різні їх аспекти, явища та процеси. Під РСЕС розуміємо специфічну форму територіальної організації суспільства, органічну цілісність, що сформувалась і розвивається у процесі життєдіяльності людей на певній території як необхідний напрям розвитку природи й суспільства, пов'язаний із проявом та ускладненням системних якостей між людьми та навколишнім середовищем і формами територіальної орга-

нізації суспільства, та виражається в генетичній єдності, специфічній будові, способі функціонування і розвитку та підпорядковується специфічним законам.

Предметом РСЕМ визначають рівень соціально-економічного розвитку та регіональний розвиток [2], економічні і соціально-демографічні процеси [14, 11], еколого-соціально-екологічні процеси [18, 26], соціально-економічний стан [7], ситуацію [17], РС і регіональні проблеми [20, 3, 6]. Найбільш доцільним вважаємо ситуаційний підхід, відповідно до якого проблемна ситуація є видом регіональної. Тому предметом РСЕМ визначаємо регіональну соціально-економічну ситуацію, яку розуміємо як зумовлений внутрішньою діяльністю та навколишнім середовищем якісно визначений стан РСЕС їх елементів та підсистем у даний період часу, що є множиною об'єктивно існуючих властивостей системи, які виражають фактичні явища та процеси.

Моніторинг завжди має мету. Деколи мету соціально-економічного моніторингу обмежують, наприклад, оперативним контролем за ходом процесів, у тому числі мірами відповідності їх запланованому напрямку розвитку, виявленням спеціальних якісних і кількісних змін у стані соціальної ситуації, у розвитку відносин між основними учасниками соціально-політичного процесу, визначенням істотних чинників, умов, цілей, інтересів, засобів і перспектив їх взаємодії [17, 46]. Це пов'язано із отождоженням мети та цілей моніторингу. Цілі — це задачі, які визначають, що повинно здійснюватися в процесі моніторингу. Мета узагальнює, інтегрує цілі і визначає, для чого він здійснюється. Таке розуміння притаманне більшості авторів, які розуміють мету соціально-економічного моніторингу як розробку системи оцінки ситуації та підтримки рішень на її основі [17, 41], збір, вивчення і підготовка інформації для прийняття і аналізу рішень на різних напрямих управління [11, 23; 14, 6], створення надійної і об'єктивної основи для вироблення державної політики регулювання територіального розвитку і визначення його пріоритетів, для прийняття заходів селективного державної підтримки тих або інших територій, адекватних виявлених в ході моніторингу суті регіональних проблем [19, 4].

Метою РСЕМ визначаємо інформаційно-аналітичне забезпечення розробки та прийняття управлінських рішень на різних рівнях управління.

Мета РСЕМ реалізується через функції. У науковій літературі виділяють різні функції моніторингу: спостереження [6; 7; 14, 7]; інформаційну [17, 14]; аналізу [6; 7; 14, 7; 15, 9]; прогнозування змін [15, 9], розвитку [17, 15; 6], короткострокового прогнозування [7; 14, 7]; підтримки рішень [17,

15], та прийняття рішень [15, 9; 17, 15]; розвитку і прогнозування обсягів ресурсів [15, 9]; діагностичну функцію [2, 34]; ідентифікації та виявлення кола регульованих факторів [6; 7; 14, 7]. Виділяють також функції [17, 41]: формування, уявлення та розвиток логіко-інформаційних моделей соціальних, економічних, правових, політичних, міжнародних конфліктів; створення, активізація та ведення банку даних та знань, що дозволяє адекватно відображати такі проблеми і аспекти соціально-політичної та економічної реальності: реальні та потенційні сторони/ учасники ситуації; структуру ситуації та імовірнісного конфлікту; динаміку конфлікту; середовище конфлікту; взаємозв'язок конфлікту і права; використання, обробка, аналіз та інтерпретація даних із різних джерел інформації, у тому числі знань окремих експертів та аналітиків; комплексний аналіз соціально-політичної ситуації на макрорівні; аналіз поточної соціально-політичної ситуації на мікрорівні.

Отже, на сучасному етапі перелік функцій РСЕМ, як і функцій моніторингу загалом, залишається невизначеним.

Пропонуємо виділяти такі основні функції РСЕМ: формування логіко-інформаційних моделей регіональних соціально-економічних явищ та процесів; спостереження, організація, первинна обробка та накопичення даних; аналіз та інтерпретація результатів (визначення стану РС та його відповідності цільовим параметрам функціонування та потенційним можливостям, а також тенденцій та інтенсивності їх динаміки; встановлення причинно-наслідкових змін РС, впливу факторів на цю зміну; виявлення невикористаних потенційних можливостей зміни та розвитку РС, кола регульованих факторів, обґрунтування механізмів та засобів їх мобілізації); перспективного аналізу; проектування й програмування. У перспективі разом із розвитком методів регіонального прогнозування, проектування та програмування вони повинні виділитись і трансформуватись в систему підтримки розробки та прийняття рішень.

Підтримуючи точку зору багатьох авторів [6; 7; 14, 7; 12, 3; 11, 4—23] та доповнивши її, визначимо РСЕМ як спеціально організований цільовий, систематичний комплекс аналізу, ідентифікації та прогнозування регіональних соціально-економічних явищ і процесів та ситуацій, виявлення їх тенденційних і локальних змін, можливостей виникнення несприятливих та ризикових ситуацій для забезпечення розробки і прийняття управлінських рішень.

Задачі РСЕМ спрямовані на здійснення об'єктивної і комплексної оцінки стану РС та об'єктів різного рівня, попередження та запобігання небажаного розвитку процесів,

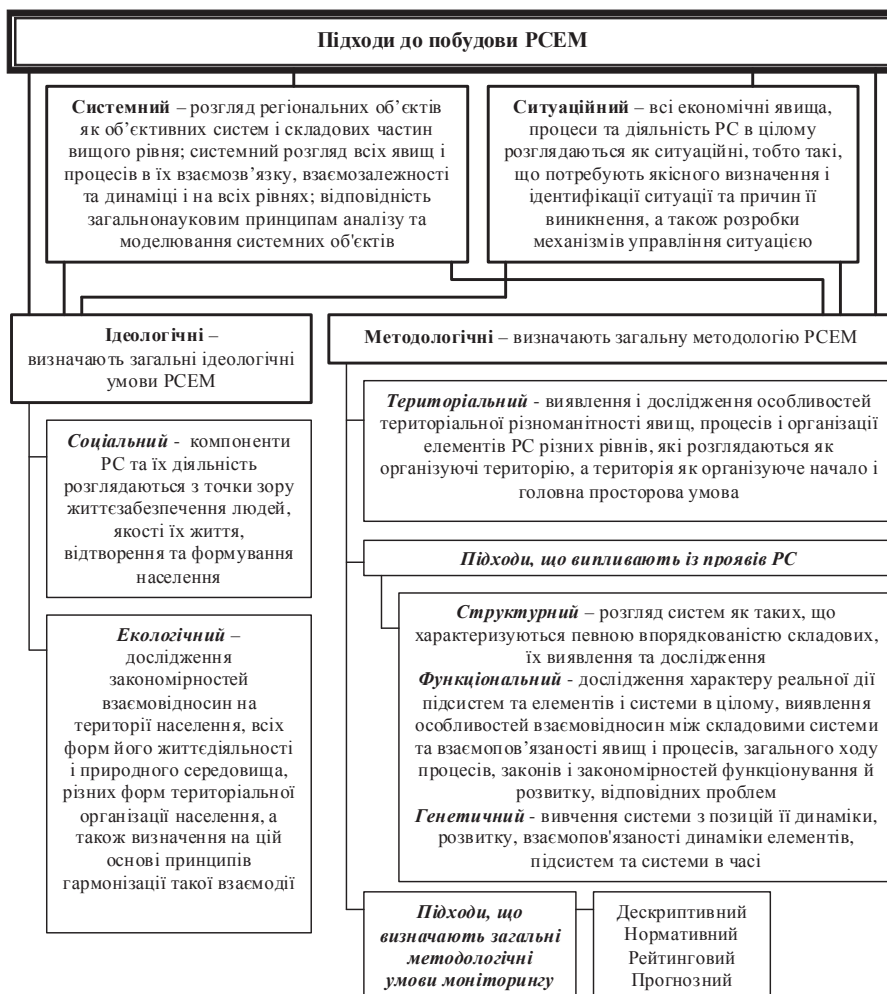

Рис. 1. Концептуальні підходи до побудови РСЕМ

формування ризикових ситуацій і проблем. РСЕМ повинен реалізувати наступні завдання: інформаційне забезпечення (формування системи вхідних документів, результатів їх конвент-аналізу); ведення баз даних (накопичення й організації даних відповідно до логіко-функціональної моделі регіональної ситуації); отримання і накопичення експертних оцінок; аналітичне забезпечення (аналіз явищ і процесів, тенденцій їх змін, відношень і взаємозв'язків, керованих факторів); візуалізацію даних і результатів аналізу; ситуаційний та функціональний аналіз; аналіз можливих рішень, спрямованих на досягнення цільової ситуації; регіональне проектування та програмування; вибір оптимальних сценаріїв розвитку, визначення засобів і ресурсів їх реалізації.

Складність і різноякісність РСЕС зумовлює необхідність використання різних підходів до побудови РСЕМ (рис. 1).

Зважаючи на складність та різноякісність РСЕС для забезпечення повноти та об'єктивності РСЕМ, необхідно виділяти різні його види та рівні. На сьогодні існують різноманітні підходи до класифікації моніторингу [11, 22—26; [15, 9—13; 14, 10; 19, 8—9, 20—22]. Але ще не створено цілісної

класифікації РСЕМ. Класифікація РСЕМ має важливе значення для правильного розуміння його змісту і задач, визначення методики досліджень, організації процесу дослідження. Саме на науково обґрунтованій, обумовленій потребами практики регіонального управління класифікації видів РСЕМ ґрунтується розробка підходів та методів РСЕМ.

Класифікувати РСЕМ необхідно насамперед за рівнем організації, призначенням, галузевою ознакою, масштабом, централізованістю, суб'єктами, часом, методикою, повнотою охоплення питань і об'єктів.

Принциповим є виділення різних рівнів РСЕМ та їх елементів. В основу такої класифікації може бути покладена структура статистичних органів або органів регіонального управління [11, 22—26; 15, 9, 13; 14, 10]. Якщо в основу РСЕМ покладено принцип об'єктивності відображення регіональних явищ та процесів, в основу виділення його рівнів повинна бути покладена структура РС, кожному рівню якої має відповідати рівень моніторингу (табл. 1).

Важливим є виділення принципів РСЕМ. Вони виражають стан і етику його організації, регулюють процедурну сторону методології і методики. Їх дотримання є необхідною умо-

Таблиця. 1. Рівні РСЕМ

Рівні	Елементи (об'єкти)		Споживачі результатів
Мікро-рівень	Первинні елементи	Населені пункти Сільські агломерації РСЕС на основі селищних та сільських Рад	Сільські, селищні, міські Ради, мерія, міська адміністрація, підприємці, підприємства, інвестиційні і холдингові компанії
	Місцеві РСЕС	Внутрішньорайонні (кущові) РСЕС Районні РСЕС (на основі низових адміністративних районів або міських рад міст обласного і республіканського підпорядкування)	Районне керівництво, керівництво міських районів і міст, підприємці, підприємства, інвестиційні і холдингові компанії
Мезо-рівень	Локальні РСЕС	Внутрішньообласні (міжрайонні) РСЕС	Обласна рада, обласна адміністрація, інвестиційні і холдингові компанії
	Субрегіональні РСЕС	Обласні РСЕС	Обласна рада, обласна адміністрація, інвестиційні і холдингові компанії
Макро-рівень	Макро-регіональні РСЕС	Міжобласні РСЕС	Органи державного управління, керівництво народногосподарськими комплексами, органи забезпечення безпеки держави, комісії і комітети з надзвичайних ситуацій, інвестиційні і холдингові компанії

вою розробки та використання РСЕМ, запорукою вирішення завдань та досягнення поставлених цілей. Вони не залежать від змісту і масштабу та ґрунтуються, насамперед, на принципах діалектики. У науковій літературі виділяють наступні принципи моніторингу: цільова спрямованість [15, 11; 14, 6]; об'єктивність [15, 11; 14, 7]; конкретність; безперервність; мінімізація витрат на моніторинг; керованість [15, 11]; системна класифікація процесів [14, 6]; системність; структурна повнота і логічна завершеність [19, 8]; періодичність [17, 47].

Основними принципами РСЕМ є наступні: цільова спрямованість; науковість; відповідність загальнонауковим принципам моделювання системних об'єктів, загальній теорії математичного і економіко-математичного моделювання та досвіду їх використання; об'єктивність, адекватність, відповідність, повнота представлення регіональних явищ та процесів і РСЕС в цілому; системність і комплексність; ситуаційність; періодичність (регулярність або систематичність) та безперервність; доречність та своєчасність інформації; об'єктивність, точність і достовірність; зрозумілість та адекватність тлумачення; системна класифікація процесів; аспекти, конкретність та суттєвість; державність; плановість та дієвість; оперативність; керованість; структурна повнота і логічна завершеність; ефективність.

ВИСНОВКИ

Представлені в статті основні теоретико-методологічні засади РСЕМ можуть бути покладені в основу розробки сучасної концепції регіонального моніторингу. Створена на її основі система моніторингу забезпечить якісну оцінку регіональної ситуації, окремих явищ і процесів, своєчасне виявлення і ідентифікацію регіональних ризиків і проблем та на її основі розробку не-

обхідних заходів як на державному так і регіональному рівнях для їх попередження та усунення; можливість прогнозування регіональної ситуації при умові збереження існуючих тенденцій; здійснення сценарного аналізу та на його основі розроблення механізмів формування цілей регіонального розвитку; проведення контролю за ефективністю державних заходів регіонального розвитку.

Література:

1. Поповкін В.А., Калитенко А.П., Розинка В.О. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України // *Наук. доп. НІСД*. — К.: 1994. — Вип. 24. — 77 с.
2. Балабанов Г.В. Вишневецький В.В. Територіальний соціально-економічний моніторинг в Україні / НАН України ІГ. — К.: Нора-Друк, 2001. — 58 с.
3. Побурко Я.О., Карпов В.І. та ін. Інтегральна оцінка та порівняння соціально-економічного стану регіонів // *Регіональна економіка. Додаток: Регіони України: Економіко-статистичні порівняння*. — 2000. — № 4/5 — 78 с.
4. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України на 2001 р. / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. — К.: 2002. — 174 с.
5. Ноздріна А. Програмно-математичне забезпечення моніторингу якості життя регіону // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект) / Відп. ред. Долішній М.І.* — Л.: 1999. — С. 55—63.
6. Артеменко В. Розробка інструментарію соціально-економічного моніторингу регіонів обласного рівня // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект) Вип.10, 1999 / Відп. ред. М.І.*

Долішній. — Л.: 1999. — С. 97—103.

7. Артеменко В. Соціально-економічний моніторинг регіонів обласного рівня: концепція та методичний інструментарій // *Регіональна економіка*. — 1998. — № 3. — С. 87—94.

8. Артеменко В. Інструментальні засоби та моделі створення системи соціально-економічного моніторингу // *Становлення національної економіки України* — Л.: 1995 — С. 62—64.

9. Артеменко В.Б. Методичний інструментарій соціально-економічного моніторингу території в регіонах обласного рівня // *Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: Зб. наук. праць. за матер. доп. міжнар. наук.-практ. конференції, м.Львів 1998 р. У 3-х частинах / ІРД НАНУ* — Л.: 1998. — Ч. 2. — С. 75—79.

10. Артеменко В.Б. Організаційно-інформаційне забезпечення місцевого самоврядування в Україні: принципи і напрями // *Регіональна економіка*. — 1997. — № 3. — С. 75—83.

11. Саричева Л.В. Комп'ютерний еколого-соціально-економічний моніторинг регіонів: Математичне забезпечення. — Дніпр: НГУ, 2003. — 222 с.

12. Саричева Л.В. Комп'ютерний еколого-соціально-економічний моніторинг регіонів: Геоінформаційне забезпечення. — Дніпр.: НГУ, 2003. — 174 с.

13. Статистический словарь. — М.: Финансы и статистика, 1989.

14. Шевяков Ю.А., Клейнер Г.Б. Социально-экономический мониторинг: концепция, проблемы, перспективы // *Экономика и математические методы* — 1998. — Т. 29. — Вып. 1. — С. 5—13.

15. Галіцин В.К. Системи моніторингу: Монографія. — К.: КНЕУ, 2000. — 231 с.

16. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона // *Вопросы статистики*. — 2001. — № 2. — С. 44—48.

17. Морозов А.О., Косолапов В.А. Інформаційно-аналітичні технології підтримки прийняття рішень на основі регіонального соціально-економічного моніторингу. — К.: Наукова думка. 2002. — 229 с.

18. Чесноков С.В. Социальная статистика и проблема мониторинга. Система показателей социальной статистики: концепция, методология, практика. — М.: ИСЭПН, 1991.

19. Лексин В.Н., Селиверстов В.Е. Сущность, проблемы и механизмы формирования общероссийских систем мониторинга региональных ситуаций и региональных проблем // *Регион: экономика и социология*. — 1999. — № 4. — С. 3—31.

20. Гладій М.В., Долішній М.І., Писаренко С.М., Янків М.Д. Регіональний менеджмент і моніторинг. — Л.: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1998. — 68 с.